

32. *Tölölyan K.* Rethinking Diaspora(s): Stateless Power in the Transnational Moment // *Diaspora: A Journal of Transnational Studies*. – 1996. – Vol. 5. – № 1. – P. 3–35.
33. *Vertovec S.* Three meanings of diaspora, exemplified among South Asian religions // *Diaspora: A Journal of Transnational Studies*. – 1997. – Vol. 6. – № 3. – P. 277–300.

Отримано 23 квітня 2018 р.

м. Київ

Світлана Луцкій

УДК 82-3.6 “1940/1980” Косач

ІСТОРИЧНА ПРОЗА ЮРІЯ КОСАЧА 1940 – 1980-Х РОКІВ

У статті проаналізовано історичні твори Ю. Косача “Рубікон Хмельницького”, “День гніву”, “Володарка Понтиди”, “Чортівська скеля” та ін. Історичні романи розглянуто з позиції появи нових тем, образів, жанрово-стильових інновацій. Оскільки на сьогодні романістика Ю. Косача 1960 – 1980-х років практично не вивчена, то увага зосереджується саме на ній.

Ключові слова: історичні романи, діаспора, теми, жанри, стилі, образи.

Svitlana Lushchii. Historical Prose by Y. Kosach from 1940s – 1980s

The paper offers a detailed examination of the historical literary texts by Y. Kosach “Rubicon of Khmelnytskyi”, “Day of Anger”, “Mistress of Pontis”, “Devil Rock” etc. The historical novels have been interpreted with emphasis on their themes, images, genre and stylistic modifications. As the novels written by Y. Kosach in 1960–1980 haven’t been studied yet, the main attention is paid to them.

The researcher observes the change of genre and composition features in the works by Y. Kosach from the 1960s to 1980s. It was a period of active compositional search of the writer who used such techniques as psychological portrait of the hero, the combination of historical background with fictional episodes. The paper investigates alternative versions of historical events, used by the writer, the ways of reproducing the epoch of the 17th–18th centuries at different levels: ideological, cultural, political.

Y. Kosach wrote his intellectual prose for a thoughtful educated reader. Numerous refined dialogues in the novel remind the works of such ‘Executed Renaissance’ authors as V. Pidmogylnyi, M. Ivchenko. The analysis of the compositional features of structure, the images, the stylistic and artistic tasks of the author allows us to speak about such varieties of historical novels by Y. Kosach, as historical adventure, historical-philosophical, historical-psychological and historical-social novel. The stylistics of Y. Kosach’s works is synthetic and extremely diverse: it is a combination of impressionistic, expressionist and baroque elements in the individual style of the writer.

In general, the author of the novels “Mistress of Pontis” and “Devil Rock” was guided by the traditions of European prose, in particular the French one. The Kosach’s knowledge of psychology and philosophy played the basic role in writing historical novels. Undoubtedly, these works may be considered as a true achievement of the modern intellectual prose, written by the Ukrainian diaspora of the 2nd half of the 20th century.

Keywords: historical novels, diaspora, themes, genres, styles, images.

Юрій Косач (1908 – 1990) – письменник, перекладач, літературознавець, громадсько-культурний діяч, одна з яскравих постатей української діаспорної літератури другої половини ХХ ст. Надзвичайно імпульсивний, конфліктний, епатажний, але, без сумніву, багатогранний, по-європейськи освічений, він залишив по собі оригінальну спадщину, яку варто проаналізувати, відкинувши всі ідеологічні упередження. У літературі української діаспори Ю. Косач посів чільне місце насамперед як майстер історичної прози. Уже в період МУРу поряд із такими психологічними новелами, як “Ноктюрн b-moll” [8], “Коли б сонце раніше зійшло” [1], інтелектуальною повістю “Еней і життя інших” [7], побачили світ історична новела “Запрошення на Цитеру” та історичний роман “День гніву”, розділ із якого “Ярема і Перебийніс” був опублікований у журналі “Арка” [2].

Літературознавчі розвідки про творчість Ю. Косача свідчать про те, що в центрі уваги дослідників перебувала насамперед проза 1930 – 1940-х років. Варто згадати праці С. Романова [14], А. Шпиталю [17], М. Васькова [3]. Однак романістика 1960 – 1980-х років і нині залишається недостатньо вивченою. А. Шпиталь розглядав такі твори Ю. Косача, як “Рубікон Хмельницького” та “День гніву”. Аналізуючи особливості історизму в романі Ю. Косача “Рубікон Хмельницького”, він зазначав: “Твір Ю. Косача відповідає всім канонам історичної повісті. Можна сказати, що навіть якщо такого не було, то коли б було – відбувалося б саме так. І з погляду історичної конкретики, і з погляду історіософії цей твір кожним реченням говорить: “Саме так поставав той, хто став гетьманом України” [17, 76]. Згаданий твір Ю. Косача критик порівняв із романом П. Феденка “Гетьманів кум” про Михайла Кричевського – військового діяча часів Хмельниччини, полковника Чигиринського й Київського полку, наказного гетьмана українського козацтва.

Кожен із авторів по-своєму підходив до осмислення однієї й тієї ж епохи. Якщо П. Феденко ретельно вимальовував політичну, соціальну, релігійну картину національного буття тих часів, прагнучи з’ясувати причини й наслідки боротьби українців, то Ю. Косачу достатньо було мінімум засобів, кількох фрагментів, щоб досягти історичної переконливості та достовірності в зображенні доби Богдана Хмельницького: “В стилі ж Ю. Косача відчувається своєрідне відсторонення від зображуваного, він “над текстом”. Він може кількома штрихами подати те, на що іншому потрібні сторінки чи розділи” [17, 79]. Аналізуючи стильові особливості Косачевого письма, А. Шпиталь за експресивністю подачі матеріалу порівнює його з картинами Ван-Гога. Інший дослідник, М. Васьків, вважає, що згаданий твір за історіософською концепцією близький до роману Ю. Липи “Козаки в Московії” [3]. На його думку, у даній ситуації варто вести мову про осмислення одного історичного періоду та історичних постатей “під впливом споріднених політологічних, культурно-філософських, мистецьких дискурсів” [3, 79].

Про особливості історіософської концепції прозаїка йдеться в ґрунтовній статті Р. Радишевського “Юрій Косач на варті нації: кризь призму літературно-критичних поглядів”. Це передмова до літературознавчого есею Ю. Косача “На варті нації”, який 2017 р. підготував до друку та опублікував відомий дослідник. У 2018 р. вийшла друком монографія Р. Радишевського “Юрій Косач: література як голос нації” [13], у якій проаналізовано прозу, поезію та драматургію письменника. Великий розділ монографії присвячено історичній прозі Ю. Косача.

Заслуговує на увагу також кандидатська дисертація С. Романова “Історична проза Юрія Косача 30-х – початку 40-х років ХХ століття” [14]. У цій праці проаналізовано оригінальність історіософської концепції Ю. Косача на прикладі його художніх творів 1930 – 1940-х років – історичних оповідань зі збірок “Чарівна Україна” (1937), “Клубок Аріадни” (1937), повістей “Сонце в Чигирині” (1934), “Глухівська пані” (1938). С. Романов згадував також пізніші історичні романи – “День гніву” (1948), “Сеньйор Ніколо” (1954), “Володарка Понтиди” (1987), однак не аналізував їх. Він також простежив світоглядну еволюцію митця – шлях від політично заангажованих творів до особистісних, універсальних. Справді, зміна світоглядних стратегій Ю. Косача спостерігається вже в період МУРУ, коли він звернувся до “життя звичайної людини з усіма його психологічними колізіями і суперечностями” [13, 5]. С. Романов аргументовано довів, що Ю. Косач синтезував основні моделі історичної прози – “вальтерскоттівську” та “белетристичну”. Його історична романістика вирізняється і психологічною глибиною, і документальною достовірністю, і безмежно захопливими пригодницькими та авантюрними сюжетами. Письменникові вдалося ґрунтовно відтворити об’єктивну картину життя українців як в Україні, так і в Європі.

Дуже цікаво простежити зміну жанрової та сюжетно-композиційної організації творів Ю. Косача саме в 1960 – 1980-х роках. Якщо в ранніх творах автор більше вдавався до відсторонено-об'єктивної манери викладу від третьої особи та широко розгорнутого сюжету з використанням монологів і полілогів, то в пізніших романах розповідь про події вестимуть самі герої. Історичні романи згаданих років свідчать про активні художньо-композиційні пошуки автора та вживання ним таких прийомів, як психологічне портретування героя, майстерне поєднання історичного тла з вигаданими епізодами.

Зі сторінок історичних романів Ю. Косача постають різні версії подій насамперед вітчизняної історії. Роман “Чортівська скеля” (спочатку автор планував назвати твір “Високий замок”), присвячений визвольній боротьбі українців 1920 – 1930-х у Галичині, містить цікавий прийом – поєднання різних епох (минулого й сучасного), тобто перенесення сучасника в минуле.

Використання газетних оголошень, статей, історичних довідок, судових справ, щоденникових записів героїв надає романам історичної достовірності. Авантюрний сюжет, процес випробувань героїв, елементи пригодництва та детективу, зв'язок долі особистості з історичною ситуацією роблять твір цікавим для читачів, чії аналітичні можливості Ю. Косач прагнув активізувати. Колорит епохи в цих романах передано через мову, побут, звичаї, одяг, поведінку, топографічні вказівки. В історичних романах він використовує прийом перевдягання героїв, часто залучає топос дороги.

Неоромантичний герой історичної прози Ю. Косача проходить крізь авантюрні пригоди, таємниці, загадки, випробування, сутички. Часто Ю. Косач цікавився саме маловідомими історичними постатями, намагався широко залучити історичний контекст доби, ретельно відтворюючи при цьому епоху на різних рівнях: побутовому, світоглядному, культурному, політичному; широко використовувати в художніх творах історичні документи. Його перу належать історичні нариси, які свідчили про зацікавлення письменника, глибоке опрацювання серйозних наукових джерел, зокрема книжка “Від феодалізму до неофеодалізму”, опублікована в 1962 р. [5]. Свої погляди на завдання історичної прози письменник висловив у таких статтях та доповідях, як “До проблеми історичної повісті” (1938), “Історична белетристика і становище критики” (1946), “Історизм і література” (1947).

Сюжети для своїх творів письменник брав насамперед із вітчизняної історії. Його улюблений період – буремне XVII століття, у якому поряд із трагічними вписано чимало героїчних сторінок. Це період створення національної держави та формування національної еліти. Протягом усього життя в центрі уваги Ю. Косача перебував Богдан Хмельницький – політик європейського масштабу. Про цю непересічну постать прозаїк розмірковував у статтях “Формація Владаря (Нотатки про Б. Хмельницького)”, “Хмельниччина і Польща” та художніх творах “Рубікон Хмельницького”, “День гніву”, “Сузір'я Лебеда”, “Запорожці під Дюнкерком” та ін.

До речі, проблема формування національної еліти – одна з важливих в історичній романістиці діаспори. Після втрати Україною незалежності прозаїки почали аналізувати причини поразки визвольних змагань у різні часи. Відповіді на ці запитання намагалися знайти у вітчизняній історії. Про це свідчить романістика М. Лазорського, Л. Полтави, Р. Володимира, С. Фостуна та ін. Зацікавлення національно-визвольною війною під проводом Б. Хмельницького прочитується в таких творах Ю. Косача, як “Рубікон Хмельницького” і “День гніву”, що їх дослідники слушно вважають історичною діалогією. Під час роботи над згаданими творами Ю. Косач ретельно вивчив монографічні дослідження про цю епоху, мемуари генералів і маршалів Франції (Конде, Сіро, Тюренна, Гассіона), записки інженера Боплана, європейські дипломатичні документи,

листування XVII – XVIII ст., дослідження В. Січинського “Чужинці про Україну” та ін. У передмові до “Рубікону Хмельницького” він так висловив своє завдання: “Я хочу реконструювати добу і вислухати її людей, згідно з документами, що промовляють завжди яскравіше, ніж всяка уява, або згідно із законами ймовірності”.

Історичні романи 1960 – 1980-х років – ще одна яскрава сторінка творчої спадщини Ю. Косача. Ідеться насамперед про “Володарку Понтиди” та “Чортівську скелю”. Як і в попередніх творах, письменник широко залучає елементи пригодництва, використовує прийом перевдягання та випробування героїв. Так, “Володарка Понтиди” – історико-авантюрний роман. Пригодництво значно полегшувало завдання автора: він не зобов’язувався бути максимально точним і відповідальним за історичні події та факти, про які в історії збереглося небагато відомостей. Власне, таємнича історія княжни Тараканової, яка видавала себе за доньку цариці Єлизавети Петрівни та Олексія Розумовського, залишається й нині до кінця не з’ясованою.

Княжна Тараканова – одна з найзагадковіших постатей у світовій історії. Вона виринула на політичному горизонті в 1772 р. і перебувала там до 1775 р., поки не була схоплена графом О. Орловим за наказом Катерини II та ув’язнена в Петропавлівській фортеці. В історичних творах княжна Тараканова виступала як авантюристка, шахрайка, підла інтриганка і злодійка. Автор роману “Володарка Понтиди” дає поміркованішу рецепцію образу княжни. Його героїня – особистість неоднозначна: у ній велич і ницість, далекоглядність і нерозважливість, підлість і беззахисність, фанатична завзятість і приреченість співіснують одночасно. Український прозаїк подає дві альтернативні версії історії княжни Тараканової. За задумом Ю. Косача, “самозванка” могла бути і швачкою Елізою Фінк, і дочкою Єлизавети Петрівни та Олексія Розумовського. Читач сам повинен вибрати найпереконливішу версію для себе. У монографії Р. Радишевського міститься цікава інформація про те, що ще один прозаїк діаспори – М. Лазорський – також планував написати роман про княжну Тараканову [13, 137]. Однак смерть не дозволила йому реалізувати цей задум. У його архіві збереглися окремі фрагменти твору.

Назву для свого роману письменник узяв не випадково. “Володарка Понтиди” – так називала себе княжна Тараканова. За свідченнями вчених-археологів, Понтида – це гіпотетична країна, яка затонула в Чорному морі, ставши його дном, десятки мільйонів років тому. Княжна Тараканова (Дараган) така ж примарна, як і загадкова Понтида. У післямові до роману літературознавець Д. Затонський так прокоментував позицію автора щодо образу головної героїні: “Вона цікавить його як певне типове з’явисько, як оптичний фокус, до якого сходяться ниті політичних інтриг і тим самим – як дзеркало епохи, в якому відбивається знаменне XVIII століття, особливо його кінець, переддень великої революції, <...> що розпочала нову еру в історії людства” [4, 438]. Роман “Володарка Понтиди” засвідчив, що історія рухається по спіралі, а типова ситуація, коли доля пригнобленої України байдужа європейським володарям, котрі запобігають перед її сильним сусідом – Росією, повторюватиметься неодноразово.

Сам Ю. Косач так пояснив своє зацікавлення загадковою “володаркою Понтиди”: “Для українського історичного автора ота таємнича і трагедійна постать так званої княжни Дараган-Тараканової цікава насамперед тим, що це була, мабуть, перша українська емігрантка, помітна також своїми політичними концепціями, в яких фігурувала Україна, як окрема частина майбутнього імперіального комплексу відродженої Візантії” [9, 6]. Княжна Дараган у кожній країні називала себе різними іменами. Майже всі вони виринають у романі: Єлизавета Друга, володарка Понтиди, княжна Володимирська, княжна Алі-Емет, княгиня Селінська, мадам де Треймуль, графиня Піннеберг, принцеса

Понтійська та ін. Історія в романі “Володарка Понтиди” сповнена незвичайних пригод, інтриг і небезпек, розказана читачам надзвичайно чесною, щирою, доброю та благородною людиною – Юрієм Рославцем, який волею долі, перебуваючи в Парижі, потрапив у свиту княжни, опинився в епіцентрі брехливого політичного маскараду. У передмові до роману автор назвав Юрія Рославця антигероєм, мотивуючи свою думку тим, що він є не кермачем своєї долі, а іграшкою в її руках. Юрій Рославець – єдина світла постать в оточенні книжки. Ним рухає щире кохання до цієї харизматичної жінки, тоді як інші її супутники “гріють руки” на її ситуації. Власне, княжна скористалася добротою, щирістю, нерозсудливістю, запальністю та легковажністю юного Рославця.

У романі є ще один оповідач – барон Шенк, який зберіг діаріюш Юрія Рославця. Кометуючи форму, обрану для роману, Ю. Косач у передмові зазначив: “<...> роман постав у формі “діарія”, записника, яку то форму сучасні критики вважають навіть кращою, ніж традиційний історичний роман” [9, 6].

Передостанній розділ роману (“Із записок барона Шенка”) – це вже розповідь про подальшу долю Юрія Рославця, якому, попри щирі наміри, так і не вдалося визволити володарку Понтиди, схоплену графом Орловим. Згадуваний розділ – ще один погляд на події та їхнього українського учасника – сина заможних батьків із Чернігівщини, представників козацької старшини, якого було послано на навчання аж до Стразбурзького університету. З останнього розділу (“Епілогу”) читач дізнається про героїчну боротьбу й не менш героїчну смерть Юрія Рославця за свободу Америки в лавах революційної армії Дж. Вашингтона. Варто також зазначити, що Юрій Рославець – це один із псевдонімів самого Ю. Косача.

У творі “Володарка Понтиди” письменник блискуче відтворив “дух епохи” складного XVIII століття. Зреалізувати цей задум було непросто. Тому робота над твором тривала близько десяти років. Однак авторові вдалося це зробити: захоплений читач цілковито довіряє письменникові, не маючи жодних сумнівів у тому, що все було саме так, як у його романі.

У передмові до твору (“Роман антигероя”) письменник пояснив свої історичні вподобання: ішлося про історичні постаті та епохи, які найбільше вразили його. Безперечно, Ю. Косачу вдалося змалювати епоху, яка завжди була в центрі його уваги. Це буремне XVII століття – славна доба Хмельниччини. Про це свідчать такі твори Ю. Косача, як “Запорожці під Дюнкерком”, “Рубікон Хмельницького”, “День гніву”, п’єси “Талісман”, “Коні на Андибера”. Сам письменник також залишив свої враження про згаданий період: “Це було сторіччя принципіального утвердження ідентичності української нації, документоване полум’яними посланнями І. Вишенського, інтелектуальною творчістю Київської Академії, безприкладним стилем архітектури і образотворчості, анналами літописців С. Величка, С. Зорки, С. Граб’янки та й універсалами Б. Хмельницького, що своїм стилем нагадували Г. Ю. Цезаря та П. К. Тацита. Жорстокий і кривавий “день гніву” українського народу в пам’ятні роки XVII ст.” [9, 3].

Прозаїк із великим інтересом брався за історичну тематику. Відповіді на актуальні проблеми сучасності Ю. Косач віднаходив саме в минулому. Тому він стверджував, що історія завжди буде в центрі уваги письменників: “Історія, за Л. Фейхтвангером, дає нам змогу як найправдивіше зрозуміти нашу сучасність і утворити свій власний образ світу та його майбуття. Збагнувши цю єдність і взаємопромкненість минулого і сучасного, Л. Фейхтвангер зміцнив образ минулих сторіччів та їх перспективу в майбутніх сторіччях” [9, 3]. Прикметна ознака всіх історичних творів Ю. Косача – інтелектуалізм, це проза для вдумливого освіченого читача. Власну історичну концепцію та висловлені в романі “Володарка Понтиди” думки автор підтверджує цитатами з творів художньої літератури, історичних документів (уривки з листів

Катерини II до адмірала О. Орлова), філософських трактатів, які він поставив епіграфами до кожної з одинадцяти частин. Це твори таких українських та зарубіжних письменників, як-от: Д. Аліг'єрі, Дж. Боккаччо, Л. Боровиковський, І. Величковський, Вергілій, Горацій, Й. Горленко, В. Капніст, Ларошфуко, І. Максимович, Інокентій Нерунович, Овідій, І. Орановський, Ф. Петрарка, К. Сакович, Г. Сковорода, І. Фальківський, В. Шекспір, Ювенал, С. Яворський, а також мислителів: Шодерло де Лакло, Н. Маккіавеллі, Ж.-Ж. Руссо. До одинадцятої частини ("Кінець Понтиди") Ю. Косач додає відому репродукцію К. Флавицького "Княжна Дараган у Петропавлівській фортеці".

Герой роману "Володарка Понтиди" Юрій Рославець, якого доля зводить із різними, часто дуже цікавими людьми, опиняється в епіцентрі філософських дискусій. Учасники цих дискусій розмірковують над питаннями про оманливість світу, про облудність світової політики, про духовне і тілесне кохання, про віру і розум, посилаючись на філософські праці Вольтера, Гельвеція, Дідро, Епікура, Ламетрі, Монтеск'є та ін. У післямові до роману літературознавець Д. Затонський слушно зауважив: "Одне слово, Юрій Косач написав хороший роман. Він добре скроєний і гарно зшитий... Власне кажучи, вони ніби створені один для одного – цей письменник і ця книга. Висока культура, знання мов, можливість користуватися архівами і бібліотеками світу, можливість хоча б сьогодні подивитись на місця дії – Париж, Майнц, Венецію, Неаполь, Пізу, – слов'янське походження, органічний зв'язок з нашою країною, глибоке володіння її культурою, її історією і не в останню чергу прогресивні переконання – все це, помножене на письменницький талант, і покликала до життя "Володарку Понтиди" [4, 442–443].

Роман Ю. Косача "Чортівська скеля" (1988) – не менш яскравий історичний твір про підпільну боротьбу національно свідомих патріотів 1920 – 1930-х років у Галичині та на Західній Україні в цілому. Письменник, звертаючись до реальних подій підпільної боротьби українців, охоплює чималий хронологічний і територіальний відтинок: у романі згадується "весна народів", гуртки на Волині, Поліссі, Холмщині, Галичині, проведені терористичні акції українських патріотів, політичні вбивства, зокрема польського міністра внутрішніх справ у 1934 р. та ін. Ю. Косач подає широкі екскурси в історію підпільної боротьби різних народів, зокрема народовольців, керівники яких українці: Софія Перовська – з роду Розумовських, Андрій Желябов також мав українські корені; згадує події революції 1948 р. в Західній Європі, яку було приборкано. Цікаво для читача буде й авторська передмова. Як і в попередньому романі, Ю. Косач уважав за необхідне звернутися до читачів, прокоментувавши принагідно свій письменницький задум: "Поza загальними фактами та подіями, незалежно також від автентичних учасників подій, "Чортівська Скеля" становить літературний твір без претенсії до точної хронології, чергування фактів і біографії осіб, що являються дійовими особами роману" [10, 6]. Його мета – зобразити надзвичайних героїв, безмежно відданих національній справі, мужніх і "сталевих": "Минуле Львова навіть у невпорядкованих листах, щоденниках – це криця. Сталевий Львів, такий же – Перемишль і Сокаль – усі сталеві, якими були в княжі часи і такими служили народові й державі" [10, 6]. Подібні думки Ю. Косача висловив герой роману, один із керівників підпільного руху – Гордон: "Наше сторіччя – це доба твердих матеріалів – сталь, бетон, залізобетон. Те саме з людьми нашого двадцятого" [11, 345]. Перебуваючи у в'язниці, інший борець – Олекса Карпишин – згадує насамперед вислів Ф. Ніцше: "Хочете бути творцями – будьте тверді" [11, 321].

Однак варто зауважити, що про діяльність українських національних сил у Львові та Варшаві в 1920 – 1930-х роках Ю. Косач знав не з чужих розповідей. Під час навчання на правничому факультеті Варшавського університету

письменник був членом товариства “Основа”, секретарем студентської Партії українських державних націоналістів, брав участь в організації антипольського руху на Волині. За свою діяльність був арештований 12 лютого 1931 р. Оскільки Люблінський апеляційний суд скасував вирок Луцького суду і виніс вирок про чотирирічне ув’язнення та поразку в правах на п’ять років, у травні 1933 р. Ю. Косач виїхав до Чехо-Словаччини. Тож цілком зрозуміло, чому його історична проза 1920 – 1930-х років присвячена фактично одній темі – національно-визвольним змаганням українців першої третини ХХ ст. Так, повість “Дивимось в очі смерті” (1936) розповідає про події українсько-польського протистояння.

Отже, досвід юнацьких часів (ідеться про участь у визвольній боротьбі та в політичних організаціях) був для Косача просто безцінним під час роботи над романом “Чортівська скеля”. У цьому творі ефект правдивості досягається завдяки використанню газетних повідомлень, укралень тюремних нотаток, зокрема Олекси Карпишина – учасника підпільного руху. У тканину твору вмонтовано листи героїв – Зорянчука (це інформація про те, що було з ним до втечі з тюрми), а також лист арештованої підпільниці Марусі. Важливу роль у згаданому романі, як і у “Володарці Понтиди”, відіграють епіграфи – уривки з художніх та філософських творів Т. Шевченка, А. Міцкевича, Аристотеля, Жана Жореса, а також з історичних документів. Усі ці уривки стали ключем до прочитання як окремих розділів, так і роману в цілому. Один із епіграфів – “З минулого ми хочемо перебрати вогонь, а не попіл” [11, 165] (автор слів – французький політичний діяч, історик, філософ Жан Жорес) – визначає ідейну основу твору. Слова із праці Аристотеля пояснюють жанрову специфіку роману та авторські прийоми: “Мистецьке зображення історії більш наукове і ближче до дійсності, ніж докладний історичний звіт. Поезія сягає у саму істоту справи, в той час, коли докладний звіт дає тільки список подробиць” [11, 165].

Хронологічно події в романі охоплюють проміжок із березня 1928 р. до лютого 1933 р. У першій частині (березень 1928 р.) події відбуваються у Львові, у другій частині (жовтень 1930 р.) – у Варшаві та Львові, у третій частині (лютий 1933 р.) – у Варшаві. Однак автор подає розлогі історичні екскурси, які пояснюють читачам причини виникнення українсько-польського протистояння. Цей роман не лише про підпільну боротьбу національно свідомих українців. Це також твір про художника, який прагне служити і мистецтву, і своєму народові. Ю. Косач намагався з’ясувати, наскільки поєднувані ці місії. Усвідомлюючи талант свого побратима – Ореста Струхманчука – підпільники бережуть його життя, прагнуть дати йому менш небезпечні доручення. Оскільки Орест – митець, то у творі згадується багато імен з історії мистецтва, ведуться дискусії на культурно-мистецьку тематику. Одвічна проблема служіння митця народу в романі є однією з основних. Орест Струхманчук у розмові з підпільником Гориничем висловлює думку про те, яку позицію повинен він зайняти в часи національно-визвольної боротьби: “Пісня, музика, поезія, малярство – це також зброя, земляче Горинич. Не забудьте, що сотні тисяч патріотів, колись у Франції, відстоювали свою революцію і захищали від ворога свою батьківщину, а їх зірвала й окришила мов хуртовина марсельєза, створена митцем Руже де Лілем... Значить, і митець для революції таки потрібний...” [11, 71].

Загалом, як уже згадувалося, у романі “Чортівська скеля” чимало історичних екскурсів і роздумів. Герої ведуть інтелектуальні розмови із залученням історичних фактів, культурно-мистецьких реалій (Орест Струхманчук, Олекса Карпишин, Рената та ін.). Члени підпілля постійно дискутують на філософські, історичні, культурно-мистецькі теми. Тому романи Ю. Косача з повним правом можна назвати й історико-інтелектуальними. Автор, очевидно, хотів показати, що за волю України борються кращі уми українського народу. Численні

інтелектуальні діалоги в романі нагадують твори В. Винниченка, а також В. Підмогильного, М. Івченка та інших прозаїків “розстріляного відродження”. У тексті інтелектуалізм поєднується з елементами психологічного аналізу.

Найцікавішими в романі “Чортівська скеля” (і особливо актуальними на сьогодні) стали роздуми героїв про відведену великими європейськими державами роль Україні у світовій політиці. Так склалося історично, що доля України тісно переплетена з багатьма народами: австрійцями, поляками, литовцями, росіянами, угорцями, чехами та ін. Герої-підпільники твердо переконані, що Україна довгий час була розмінною монетою в руках великих європейських держав. Вони віддали її на розтерзання Польщі, щоб протиставити Польщу двом зміцнілим агресорам – Німеччині та Радянському Союзу.

У романі “Чортівська скеля” Ю. Косач використав елементи видіння, прийом гри з часом: Орест і Рената переміщуються в минуле, у якому теж були борцями за національне визволення. Це 1848 рік, тому Рената стала Дзвінкою, Івасик – Басаврюком. Надкомісар Білевич також побачив видіння, але це видіння майбутнього: від прекрасної Варшави лишилися тільки руїни, пустка. Звертаючись до теми підпільної боротьби на землях Західної України, цілком логічно письменник згадує яскраві сторінки з історії національно-визвольної боротьби, зокрема похід Б. Хмельницького до Львова. Роман “Чортівська скеля” – останній опублікований твір Ю. Косача. У 1980-ті роки письменник працював також над історичним романом “Смерть у Чигирині” про останні роки життя Хмельниччини та книжкою про Нью-Йорк “Камінна баба”.

Інтелектуальна філософська романістика Ю. Косача розрахована насамперед на вдумливого освіченого читача. Аналіз особливостей композиційної структури, образної системи, художньо-стильових засобів та мистецьких завдань дозволяє говорити про такі різновиди історичних романів Ю. Косача, як історико-пригодницький, історико-авантюрний, історико-філософський, історико-психологічний та історико-соціальний роман.

Стильова палітра творів Ю. Косача синтетична й надзвичайно різноманітна. Тому дослідники ведуть мову про поєднання імпресіоністичних, експресіоністичних та барокових елементів (“експресіоністичне бароко”) в індивідуальному стилі письменника. Так, польський критик Ю. Лободовський у дослідженні “Українська еміграційна література”, окреслюючи особливості стильової манери Ю. Косача, зазначав: “Буйний і бароковий, він, охоче ганяючись за зовнішніми ефектами, не завжди знаходить монолітний стиль мистецького виразу, і корабель його прози, гнаний вітрилами експресіоністичного ліризму, однаково добре здобувається до порогу, як і осідає на першій-ліпшій міліні. Але ті новелі й фрагменти, які я знаю (“Рубікон Хмельницького”, “Цезар степів”, “Запрошення на Цітеру”), становлять безсумнівно цінні здобутки, а передусім носять на собі печать сильної й повнокровної особистости” [12, 7–8].

Про риси козацького бароко в романістиці діаспори вів мову В. Державин. Про наявність елементів бароко у прозі Ю. Косача періоду МУРу ішлося в розлогій статті Ю. Шереха “Прощання з учора (“Коли ж прийде справжній день?”)”. Аналізуючи повість письменника “Еней і життя інших”, учений зауважив його схильність до красивості вислову, синтаксичної ускладненості та стилістичної вибагливості, вживання архаїзмів тощо. Ю. Шерех так прокоментував захоплення Ю. Косача естетикою бароко: “Бароковість і романтична ефектованість прози Косача була – свідомим чи несвідомим – виявом браку ґрунту, намагання словами, зовнішніми ефектами прикрити, приховати своє безґрунтянство. Тепер, стаючи на засадах антеїзму, на засадах уваги до людини, зв’язку з людьми, інтересу до індивідів – навіть у, здавалося б, нецікавих і навіть відворотних проявах їхньої індивідуальности, Косач не потребує ховатися в царство словесної краси” [16, 537].

В історичних романах Ю. Косача справді є окремі риси, притаманні стилю необароко: стильові експерименти, відчуття катастрофізму, принцип поєднання протилежностей, прагнення єдності з історією. Літературознавці неодноразово відзначали специфіку героїв історичних романів Ю. Косача: ідеться про сильних, “сталевих” особистостей. Це дало всі підстави, наприклад, М. Р. Стеху говорити про “образ винятку” у творах Ю. Косача. На думку критика, не типовий образ, а образ винятку (до цих по суті романтичних образів він зараховує Дон Кіхота, Народного Малахія, Свирида Чичку, Косачевого Юрія Переможця) – найбільша удача прозаїка: “Образ винятку – це те, що протибором здійснюється в суспільстві залежного побуту й засушених понять, в оточенні врегульованих емоцій і мертвих релігій. Образ винятку вирушає на бій з вітряками, виправляється в подорож по “голубі мрії”. Образ винятку не дає людській історії заснути, він будить життя і спричинює літературні революції” [15, 205].

У дусі неоромантизму Ю. Косач героїзує постать Б. Хмельницького. У його романах гетьман постає як надзвичайно харизматична, демонічна постать. М. Васків слушно зауважував, що в романі Ю. Косача Б. Хмельницький схожий на ніцшеанського героя із залізною волею. Такими ж “сталевими” постають герої-підпільники історичного роману “Чортівська скеля”. Загалом Ю. Косач орієнтувався на оповідні традиції європейської прози, зокрема французької: ідеться саме про поглиблений психологізм та філософізм як основу художнього твору. Його історичні романи стали захопливим інваріантом української та світової історії. Безперечно, історична романістика Ю. Косача – справжнє надбання модерністської інтелектуальної прози української діаспори другої половини ХХ століття.

ЛІТЕРАТУРА

1. Арка. – 1947. – Ч. 4. – С. 31–33 (При цитуванні діаспорних видань повністю збережено мову оригіналу).
2. Арка. – 1948. – Ч. 3–4. – С. 21–29.
3. *Васків М.* Український еміграційний роман 1930 – 50-х років: монографія. – Кам’янець-Подільський: ПП “Медобори – 2006”, 2011. – 192 с.
4. *Затонський Д.* Про роман Юрія Косача “Володарка Понтиди” // *Косач Ю.* Володарка Понтиди: Роман. – Нью-Йорк: Нові обрії, 1987. – С. 442–443.
5. *Косач Ю.* Від феодалізму до неофеодалізму: Нариси. – Нью-Йорк, 1962. – 95 с.
6. *Косач Ю.* Володарка Понтиди: Роман. – Нью-Йорк: Нові обрії, 1987. – 444 с.
7. *Косач Ю.* Еней і життя інших // МУР. Література. Мистецтво. Критика. Альманах. – [“Новий Ульм”]: В-во “Прометей”, 1946. – С. 5–92.
8. *Косач Ю.* Ноктюрн b-moll. – Авгсбург: Наше життя, 1946. – 32 с.
9. *Косач Ю.* Роман антигероя (Слово від автора) // *Косач Ю.* Володарка Понтиди: Роман. – Нью-Йорк: Нові обрії, 1987. – С. 3–6.
10. *Косач Ю.* Слово про роман “Чортівська Скеля” // *Косач Ю.* Чортівська Скеля. Роман. – Нью-Йорк: Вид-во М. П. Коць, 1988. – С. 5–6.
11. *Косач Ю.* Чортівська Скеля. Роман. – Нью-Йорк: Вид-во М. П. Коць, 1988. – 456 с.
12. *Лободовський Ю.* Українська еміграційна література // Сучасна Україна. – 1952. – 18 трав. – С. 7–8.
13. *Радішевський Р.* Юрій Косач: література як голос нації: монографія. – Київ: Талком, 2018. – 384 с.
14. *Романов С. М.* Історична проза Юрія Косача 30-х – початку 40-х років ХХ століття: Автореф. дис. ... канд. філол. наук. – Київ, 2008. – 19 с.
15. *Стех М. Р.* Оглянувшись на півстоліття // Кур’єр Кривбасу. – 2007. – № 208–209. – Березень–квітень. – С. 196–207.
16. *Шерех Ю.* Прощання з чора (“Коли ж прийде справжній день?”) // *Шерех Ю.* Пороги і запоріжжя. Література. Мистецтво. Ідеології. – Харків: Фоліо, 1998. – Т. 2. – С. 500–541.
17. *Шиталь А.* Хмельниччина в історичній прозі української діаспори // Слово і Час. – 2000. – № 5. – С. 75–79.

Отримано 21 березня 2018 р.

м. Київ